

М А Т И Ц А С Р П С К А
КЊИЖЕВНО ОДЕЉЕЊЕ — ЛИНГВИСТИЧКА СЕКЦИЈА

ЗБОРНИК
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

III

Уредништво:

Др МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ Др РУДОЛФ КОЛАРИЧ
Др ПАВЛЕ ИВИЋ

Н О В И С А Д
1 9 6 0.

saznanje da su strukturalni momenti, tako bitni pri karakterizaciji dijalekatskih tipova, ipak mnogo manje pogodni kao merilo njihovog grupisanja.¹⁵

Novi Sad

Pavle Ivić

H. KONECZNA — W. ZAWADOWSKI, OBRAZY RENTGENO- GRAFICZNE GŁOSEK ROSYJSKICH

Изд. Polska Akademia Nauk, Komitet Językoznawczy, serija Prace Językoznawcze 9. Warszawa 1956 106 + 262 рендгенограма (цртежа).

Аутор ове темељне анализе руских гласова Халина Конечна ставила је себи у задатак да на материјалу од преко 250 рендгенограма проучи великоруске самогласнике, акцентоване и неакцентоване, и сугласнике. Читаоцу су стављени на расположење скице (из профила) свих тих рендгенограма, као и још неколико информативних цртежа и две фотографије. У тексту се налазе такође и многобројни палатограми, узети из ранијих радова о фонетици, и то В. Богородицког, Л. Шчербе и Т. Бенија, који служе као допуна тумачења.

Х. Конечна истиче у уводу педагошку намену овог подухвата, имајући у виду студенте русистике, којима жели да пружи дешифровани рендгенографски материјал, разумљив и без учешћа предавача. Јасно је да је за пољске студенте веома битно поређење руског и пољског изговора одговарајућих гласова, те се и у уводу и кроз цео рад ставља јак нагласак на тај компаративни моменат.

Испитиване су биле четири особе. За сваки глас анализирани су артикулационе особености сваке од њих понаособ (уколико је за дати глас била снимана, јер нису све особе учествовале у целокупном снимању), а затим су извлачени општи закључци. Наглашене самогласнике су експерименталне особе изговарале изоловано или у речима, ради добивања података о прилагођавању, о тзв. коартикулацији; сугласнике — било уз самогласник *a*, било у речима; неакцентоване самогласнике, разумљиво, само у речима.

У делу увода који је написао В. Завадовски дата је и мала историја рендгенографије у служби фонетике, као и нека обја-

¹⁵ У једном свом другом, иначе такође ванредно интересантном раду (*On Discreteness and Continuity in Structural Dialectology*, Word 13, 1957. 44—58) Stankiewicz се, међутим, начелно залаже за класификацију дијалеката према њиховим фонолошким одликama, не узимајући у обзир чињеницу да је језик ипак пре свега систем знакова са друштвеном функцијом споразумевања, а да разумевање није засновано на истоветности система, већ на подударанјима и конкретним језичким елементима (тако чињеница да у неком говору долази нпр. фонем *ā* у једној групи речи, а у другом говору се јавља иста фонема, али у сасвим различитим примерима, нimalo не доприноси разумевању међу представницима тих двају говора).

шњења у циљу одстрањивања помисли о томе да би ове методе могле бити опасне по здравље експерименталних особа.

Поводом оваквих егзактних метода и конкретних резултата заснованих на њима рецензент не би могао ништа да примети, сем да их преприча и да са захвалношћу прими такво једно дело, докле год не би сам подвргао изнете закључке провери помоћу исто тако егзактних метода. Али аутори не дају никаквих повода да се помишља на проверу. Мишљења смо да ће њихови резултати остати у науци као трајна вредност.

За нас су интересантна она места у књизи где испитивања доводе до закључака специфичнијих за руски (одн. великоруски) изговор и мање познатих из опште фонетике. Тако, нпр. (18 и д.), сазнајемо да руско *a*, ниски вокал задњег реда, постаје у суседству једног палаталног гласа вокал средњег реда, а у интерпалаталном положају чак и предњег; међутим, према другим ауторима, прелажење тог вокала у категорију вокала предњег реда условљено је на првом месту јаком наглашеношћу у речи. Има у науци и схватања да се самогласнику *a* не може приписати ни предња ни задња артикулација, јер је улога говорних оруђа при његовом изговору уопште незнатна. У сваком случају, руско *a* је приметно полиморфан самогласник (21).

За *o* се утврђује да је оно веома лабијализовано, те звучи за Пољака као дифтонгоид у којем је тешко развојити део типа *y* од дела типа *o* (23). Место артикулације тог самогласника такође варира у зависности од палаталности гласовног окружења, а и у току појединачног изговарања тога гласа постоји еволуција. Тако се *o* у моменту преласка у *t'* (реч *тѣтя*) претвара у висок самогласник предњег реда.

Самогласник *y* је висок и задњег је реда, али не тако изразито задњег као што је задње *o* (26). О гласу »јери« — *yi* сазнајемо (30 и д.) да га има две врсте у књижевном изговору — једно *yi* је средњег реда, и при његовој артикулацији усне су доста широко отворене а зуби приближени, а друго је »мешаног« реда (предње — средње — задњег), при којем цела усна дупља формира издужени резонатор. Тешкоћа изговора руског *yi* за странца крије се у томе, што се место његове артикулације налази, углавном, тамо где се у другим језицима артикулишу само редуковани вокали, кратког трајања. Глас »јери«, утврђује се даље, ни у руском, као ни у пољском језику, нема трагова дифтоншке артикулације.

Самогласник *e* је у руском језику нешто ужи и виши него у пољском, а иза *ж*, *ш* стиче понекад још повишенију артикулацију, тако да неки аутори виде у њему восту дифтонгоида, са првим делом типа *и* (36). Најзад, о гласу *и* (38 и д.) се констатије да је његов изговор изразит и устаљен, слично пољском *и*; напротив, *i* показује различите начине изговора: пред акцентованим самогласником он је сасвим предњи глас и виши је од *и*, док као други део дифтонга показује, у поређењу са *и*, нижу и »дубљу« артикулацију. Стога се аутор чуди што се на палато-

грамима Богородицког (39) у *ја* и *ај* показује врло слична артикулација гласа *ј*. — Можда би се могло одговорити да је при изговору *ај*, ако је та група изговорена изоловано, у свести постојао узвик »ај«, у коме је артикулација вокала *ј* одиста виша и подсећа на *ј* пред нагласком, што није случај у друкчијим положајима те групе (у типу »крајнић« или »крај«).

Закључци о вокализму (39—44) своде се на то да су *е* и *о* у руском језику виши него у пољском и представљају дифтонгоиде, што вреди чак и за *е* без прејотације (у речи »это«), где се *е* у току изговора шири. Глас »јери« у оба језика утолико је предњи вокал, што утиче на палатализовање *к*, *г* (*х*) — али самим тим на сопствено претварање иза тих сугласника у *и*, — али недовољно предњи да би се проузроковале аналогне промене у вези са другим сугласницима. Међутим, даље се истиче пример вокала *е*, који је кадар да палатализује претходне сугласнике у руском, али их не палатализује у пољском, па ни у француском, иако је у овом језику артикулација *е* још изразитије предња него и у руском и у пољском. Логично се закључује да за палатализовање претходног сугласника није толико битно место артикулације вокала колико елеменат »јота« на његовом почетку, те аутор Х. Конечна и истиче постојање таквог елемента у случају руског језика. Остаје недоречено — шта је онда са палатализовањем гласова *к*, *г* (*х*) испред *в*? Измена која се на њима извршила испред *в* мора се признати као сродна са изменом, нпр., испред *е*. Значи ли то да се у овом случају и испред *в* излучивао елеменат који је имао нечега од природе *ј*? Или овде треба тражити тумачење искључиво у нарочитој природи ових задњенепчаних сугласника, чија је изузетна прилагодљивост према гласовној околини засведочена и у словенским и у романским језицима, у разним периодима?

»Лабиевеларни комплекс« (44) јесте појава заједничка руском и пољском језику: при изговору ниских вокала задњег реда усне помажу, заокругљивањем и истурањем, да се резонатор издужи. У енглеском се такви вокали изговарају без лабијализације, док у француском и немачком, обрнуто, налазимо лабијализацију и при изговору вокала предњег реда. Отуд тешкоћа при учењу тих западноевропских језика за одрасле Русе и Пољаке.

Закључци о редукованим вокалима (51—52 и 59—65) изводе се уједно, без обзира на степен измењености вокала у редукцији. Констатује се да се код вокала по природи лабијализованих та лабијализација увелико губи; чак и код *у* у великом степену. Палаталност претходног, а понекад и потоњег сугласника показује врло велики утицај на особине редукованих вокала, на њихову висину и степен предње артикулације. А то доказује (52) да је редукција ненаглашених вокала каснија појава од палатализације; међутим, пошто редукција (вокала *е* и *а*) иза *ш*, *ж* и *ц*, данас тврдих, има исте особине као и иза палатализованих сугласника, мора се закључити да је отврдњавање ових сугласника настало после редукције.

Аутор примећује (62) да се ниски и средњи вокали при редукуцији повишавају, а високи (*и*, *ѳ*, *у*), редукујући се, имају тенденцију ка понижавању. Да је ова друга, или слична њој, тенденција постојала и у прасловенској епоси, кад су се кратки *и* и *у* редуковали у полугласнике, видимо из тога што су полугласници касније и доказали своју »снижену« природу, када су доживели поновно дужење: у разним језицима они су достигли степен *е*, *о*, па чак и *а*.

Аутора је интересовало и ово питање: да ли су промене које настају у редукованим самогласницима проузроковане смањеном енергијом артикулације или је скраћивање времена изговора главни узрок промена? Закључује се да је смањено време артикулације изазивач квалитативних промена код самогласника.

Разматрајући на крају сугласнике (66 и д.), и то непалатализоване и палатализоване једне поред других, аутор наглашава да му је било битније утврђивање места њихове артикулације него степен »зближености« говорних оруђа при изговору, па је зато напуштена подела по том критеријуму, која је била примењивана раније, при испитивању пољских гласова (код нас: преградни и тесначни сугласници).

Закључци о испитивању руских сугласника (89 и д.) послужили су такође у великој мери за поређење са пољским. Постојање јако умекшаних пољских *с*, *з* *с*, и *з*, одн. место и начин њихове артикулације, доказују да је некадашње умекшавање денталних сугласника било у пољском јаче него у руском. Данашње *л* у пољском нема онај палатализовани ступањ који има руско *л*. Исто тако постоји у руском језику мекоћа — насупрот тврдоћи у пољском — сугласника *ч* и гемината *шш* и *жж*. Одсуство умекшаног гласа *р* у пољском (који постоји у руском) резултат је некадашње велике мекоће пољскога *р*, која је довела до претварања тога гласа у *ж*, одн. *ш*, данас већ тврдых. — Из свега овога излази да је депалатализација алвеоларних сугласника у пољском језику данас већ завршена, док је у руском још у току.

Релативно касно палатализовање *к*, *г* и *х* у *к'*, *г'* и *х'* доследније је спроведено у руском него у пољском језику, пошто је пољско *х* само делимично обухваћено тим процесом.

Аутор закључује да је пољски језик некада пролазио кроз фазу јаче палатализације сугласника пред самогласницима предњег реда, али да се данас у њему увелико очитују резултати депалатализације. У руском језику палатализација је, можда, била и мање изразита, али се протегла на дужи временски период.

Већа јачина, напетост и шири контакт језика одн. усана на местима контакта одликује безвучне сугласнике, у поређењу са звучнима, у оба језика.

Полиморфизам код сугласника у руском језику мањи је него код самогласника, али се примећује и код њих. Колебањима при артикулацији истога гласа аутор придаје велику начелну важност, јер у њима, сматра он, лежи зачетак фонетских про-

мена уопште. X. Коначна декларише свој став (92) кад каже да њу више интересују питања артикулационих тенденција него »стварање вештачких подела и рубрика са узајамним односима и противстављањем готових фонема«.

У закључку (93—94) аутор износи мишљење да руски сугласници и наглашени самогласници показују спорији историјски темпо развоја и зато боље чувају своју првобитну природу. Али јача експирација, као и једна нарочита особина руског језика — да се око акцентованог слога концентришу неакцентовани — проузроковала је временске и квалитативне редуције свих не-наглашених самогласника, што представља иновацију.

Можемо поздравити појаву ове лепо опремљене књиге, чији садржај указује на високу лингвистичку културу аутора X. Коначне, која је умела да факта из упоредне граматике словенских језика врло лепо поткрепи, па и да их јаче осветли, својим радом из једне наоко ограничене и искључиво »синхроничне« области лингвистичких проучавања.

Београд

И. Грциќат

VÁCLAV MACHEK, ETYMOLOGICKÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO A SLOVENSKÉHO

Nakladatelství ČSAV, Praha 1957.

Pitanja porekla reči i njihova značenja već su dosta dugo predmet živog interesovanja mnogih naučnika u oblasti nauke o jeziku, pa je etimologija kao nauka brzo zauzela vidno mesto u krugu ostalih jezičkih disciplina. Rezultati istraživanja na ovom polju sabrani su u vidu posebnih naučnih rasprava ili pak u vidu etimoloških rečnika. Tako su se i u čehoslovačkoj literaturi, pre ovog o kome će biti reči, pojavila dva etimološka rečnika češkog i slovačkog jezika. Prvi je delo J. Holuba, *Stručný slovník etymologický jazyka československého* (I izdanje 1935. i II popravljeno — 1937), a koautori drugog dela su J. Holub i F. Kopeční. Osnovu ovog drugog dela čini pomenuti *Rečnik* J. Holuba, s tom razlikom što je znatno dopunjen i prerađen, a objavljen je pod nazivom *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha, 1952. I pored svih omaški i nedostataka konkretnog i opšteg karaktera, ovo delo se može, po rečima V. Vážnog¹, oceniti kao dosta uspeo i koristan priručnik, naročito što se tiče primene savremenih metoda obrade materijala i korišćenja novih rezultata u oblasti ispitivanja etimologije reči.

Sem ovih konkretnih dela, problemima etimologije reči češkog i slovačkog jezika bavili su se i drugi češki filolozi i svojim drago-

¹ V. Vážný, *Úvahy nad novým českým etymologickým slovníkem*. Naše reč, roč. 41, 1959, sv. 9—10, str. 263—281.